

“BABEȘ-BOLYAI” UNIVERSITY, CLUJ-NAPOCA

Faculty of Orthodox Theology

“ISIDOR TODORAN” Doctoral School

**THE DYNAMICS OF ECCLESIASTIC STRUCTURES
IN THE ARCHBISHOPRIC OF ATHENS AND IN THE
ROMANIAN PATRIARCHATE**

BETWEEN 1948-2008

A HISTORICAL PERSPECTIVE

-Summary-

Th.D. Supervisor:

Pr. Prof. univ. dr. Ioan Vasile Leb, Th.D.

TH.D. Candidate:

Claudiu Gabriel Enache

:

Cluj-Napoca

2017

Tabel of contents

Introduction	4
Preliminary	4
Structure of thesysis	6
Actual stage of the research	8
Part I. The dynamics of ecclesiastic structures in the Archbishopric of Athens and in the Romanian Patriarchate 1948-1967	23
I.1. Preliminary	23
I.2 The dynamics of ecclesiastic structures in Archbishopric of Athens 1948-1967	53
I.3. Organization Status of the Church of Greece promulgated in 1959	66
I.4. The dynamics of ecclesiastical structures in Romanian Patriarchate 1948-1967 – The New Organization Status promulgated by Patriarch Justinian	72
I.5 Conclusions	107
Part. II. The dynamics of ecclesiastic structures in în Archibishopric of Athens and in Romanian Patriarchate between 1964-1974	110
II.1 Greece in the period of colonels dictatorship 1967-1974	110
II.2 Organization Status of the Church of Greece promulgated in the period of colonels dictatorship (1969).....	112
II.3. Romanian Patriarchate between 1964-1974	121
II.4. Conclusions.....	127
Part. Al III-lea The dynamics of ecclesiastical structures in Archbisopric of Athens and in Romanian Patrarchat between 1974-2008.....	129
III.1. Greece – historical aspects 1974-1980	129
III.2. Organization Status of the Church of Greece 1977	135
III.3. Arhchbishopric of Athens between 1980-1990	147
III.5. Romanian Patriarchate between 1990-2008	159
III.6. Organization Status of the Romanian Ortodox Church promulgated in 2008	161
CONCLUSIONS.....	169
BIBLIOGRAPHY	174
Sources.....	174
II. Volumes	175
III Articles.....	181
ANNEXES.....	188

KEYWORDS

- **ARCHIBISOPRIC OF ATHENS**
- **ROMANIAN PATRIARCHATE**
- **AUTOCEPHALY**
- **ARCHIBISOP**
- **PATRIARCH**
- **STATUS**
- **DICTATORSHIP**

SUMMARY

My doctoral research project aims to make a comparative study between the evolution of the Romanian Orthodox Church and the Autocephalous Greek Orthodox Church in the contemporary period 1948-2008. The two orthodox churches have developed in two states that in this contemporary period have known different political systems, finding themselves today, by means of historical evolution, within the political, economic and cultural borders of the European Union.

I have used the term “autocephalous church” because in the political-geographic space of Greece we encounter multiple types of ecclesiastical jurisdiction. Hence, continental Greece is divided into three territories: the monastic republic of Mount Athos, the New Territories from Northern Greece to Larissa – having a double subordination, the metropolitans being part of the Holy Synod of the Autocephalous Greek Orthodox Church, but they are spiritually under the jurisdiction of Constantinople; and the Archbishopric of Athens and All Greece which includes Southern Greece and Peloponnese. In insular Greece, there is the semi-autonomous Church of Crete and the Dodecanese which are under the jurisdiction of the Ecumenical Patriarchate.¹

The Romanian orthodox Church, as we know it today, only steps onto the historical stage after December 1st 1918, the moment of the reunification of all the provinces inhabited by Romanians in a single territory of the Romanian national united state. At the end of the XIXth century and the beginning of the XXth, the Romanians were divided into four distinct ecclesiastical bodies: the Church from the Old Kingdom – made of the Mitropoly of Moldavia and Ungrovlachia, the Church of the Romanians from Transylvania – Mitropoly of Sibiu, the Church of Bukovina and the Church of Bessarabia. The first three entities were autocephalous Churches, while the Church of Bessarabia was a bishopric of the Russian Orthodox Church.²

The Transylvanian and the Old Kingdom Churches are relevant to the contemporary organization of the Romanian Orthodox Church, thus we will present some of their aspects

¹ G., Papatomas, *L'Église de Grèce dans l'Europe unie*, Katerini 1998, p.214

² In 1812 the Tsarist empire annexes the territory situated between the rivers Prut and Dniester belonging to the principate of Moldavia, and it abolishes the Romanian administration both political and ecclesiastical.

and then move on to the defining elements of the Romanian Orthodox Church Statutes between 1918-2008, which in 1925 became the Romanian Patriarchate.

At the end of the XIXth century and the beginning of the XXth, the Romanian Orthodox Church of Transylvania had an ecclesiastical, national, social, cultural but also economic function. Based on the status of autonomy bestowed by the government of Vienna by the Law of 1868, at the initiative of metropolitan Andrei Şaguna, a new organization status was issued which allowed the development of their own management bodies having similar prerogatives to state institutions. In 1918, the Romanian Orthodox Church of Transylvania was a structure well-adjusted to the requirements of its contemporary society.

In the Old Kingdom – Wallachia and Moldavia – the political power attempted to subordinate the Church to its own interests. Under the influence of the ideas of the French Revolution, the politicians saw a sign of obscurantism and downfall in religion and hence refused to allow the Church to have an active and autonomous role in the modernisation of the Romanian Principalities. Prince Alexandru Ioan Cuza (1859-1866) is the initiator of a series of measures that lead to the nationalisation of church goods but, at the same time, he made the first legal endeavours for founding a Synod of the Romanian Orthodox Church.

The current work is structured in three chapters meant to provide an image of the subject matter in three historical periods of the two Churches. The chronological boundaries of the three chapters were established in relation to the events that marked the history of the two countries, Romania and Greece, events that also affected the evolution of the canonical organisation of the two Churches through the relationships that existed between the Church and the state in each of the periods. Each chapter has a structure that emphasizes the historical frame of the two states in the studied period and a presentation of the two Churches' statuses.

The first chapter presents the period from after the Second World War until the mid-1960s. The years 1948-2008 could not be understood without a brief presentation of the way in which the canonical organization of the two Churches evolved from the moment in which they obtained their Autocephaly to the beginning of the historical interval under study. This being considered, the first chapter starts with the chronology of the historical evolution of the Church of Greece and the Romanian Orthodox Church from the moment when each of them obtained its Autocephaly until 1948. The other subchapters do a comparative presentation of the dynamics of the ecclesiastical structure in the Archbishopric of Athens and the Romanian Patriarchate in the first two decades after the Second World War. It is in this period that we

encounter the attempts to reorganize the Church of Greece once the Greek state returns to be a constitutional monarchy and the reorganization of the Romanian Orthodox Church triggered by the atheist political system that had been installed in Romania. The Greek state had a difficult period after the Second World War, the first years after the global conflict being dominated by a civil war.

Romania was under the reach of the U.S.S.R. and the Romanian state was organized as a communist, atheist state in which the political power brutally interfered with the cultural life. The Romanian Patriarchate adopted a new status during this period, one that governed the life of the Romanian church. This organization status of the Romanian Orthodox Church is the one that ruled the life of the church for more than half a century, until after the 1990s.

The second chapter studies the period of the 1970s, a time in which Romania enters the second stage in the evolution of the communist totalitarian state, and Greece also enters an era of the totalitarian state, paradoxically generated by the imminent danger of the arrival of a communist party.

Between 1964 and 1967 the political system of both Romania and Greece was similar, namely a dictatorship. Greece faced a military dictatorship and in Romania a new communist regime was installed, the Ceaușescu era that would dominate until 1990.

The Greek state was dominated for almost a decade by a political regime ruled by the military that were motivated to take the power by the urge to avoid the installation of a communist political regime. The military junta aimed for a reformation of the Greek society, its slogan being that of returning Greece to the Greeks. The actions meant to reform the Greek society directly targeted the Archbishopric of Athens, the first move being that of forcing some undesirable hierarchs to retire, the most important of them was the Archbishop of Athens and the Metropolitan of Megara who had been Archbishop of Athens in 1962.

A second reforming measure of the ecclesiastical structures in the Archbishopric of Athens was adopting a new organization status of the Church of Greece, one that specified some absolutely new elements:

- Enforcing the age of 72 as an age at which any hierarch, including the Archbishop of Athens was to retire.
- The instauration of tenured archbishops and metropolitans.
- Adopting a provision according to which for a period of three years since the adoption of this status, the Permanent Holy Synod took over most of the

attributions of the Holy Synod of the hierarchy, thus becoming the supreme leading body of the Archbishopric of Athens.

These provisions generated a permanent conflict between the majority of the hierarchs still holding their positions and the leadership of the Greek state, conflict that only ended when the military regime collapsed after the tragic events of November 1973 in which an important number of students lost their lives. Once the military dictatorship was abolished, the Archbishop of Athens retired, hence offering the chance to a normal relationship between the state and the Church according to the holy canons.

In the period between 1964 and 1974 Romania installed the second communist regime. Until 1968 the communist state followed a policy of amnesty for the prisoners who had been condemned for crimes against the state order since 1948, among the ones who regained their freedom were also numerous orthodox priests.

In this period the Romanian Patriarchate attempts to restore the unity of the Romanian community in the U.S.A, by creating one orthodox bishopric for the Romanians in the diaspora. Unfortunately this endeavor failed as the Romanian Patriarchate supported a missionary bishopric based in Chicago while the traditional diaspora in the USA and Canada remained faithful to the Bishopric in Vatra.

The third chapter describes the period between 1974 and 2008 which marks the return of Greece to a democratic state, the last part of the communist totalitarian state and the period after the year 1990 in Romania. In what the dynamics of the ecclesiastical structures in the Archbishopric of Athens in the Church of Greece is concerned, this period represented the return to a more canonic relationship between the Church and the State until the 1980s, but also the attempt of a government, paradoxically elected through a democratic vote, to impose certain unilateral measures to the Church. Thus, a new Constitution is adopted with articles referring directly to the Church of Greece and also a new status of the Church of Greece is adopted which is still effective today. There were two separate stages in what the relationship between the Greek Church and State is concerned: 1974-1980 when they return to organizing the grounds of a parliamentary democracy of the Greek state; and 1980-1990 a decade marked by a major conflict between the Archbishopric of Athens and the government of the Greek state.

The decade between 1980 and 1990 was the last period in which important events happened related to the evolution of the canonic organization of the Archbishopric of Athens

and the redefining of the relationships between the Church of Greece and the Greek state. In this period the Greek government attempted to impose certain unilateral measures through which it targeted a reform of the Church of Greece, measures that triggered a conflict between the Church and the state. Due to the fact that there were no events to mark the dynamics of the ecclesiastic structures in the Archbishopric of Athens after the 1990s, the presentation of the decade 1980-1990 concludes the study on the evolution of the canonical organization of the Archbishopric of Athens in the modern era.

From 1974 until 2008 the Romanian Orthodox Church passes through two different periods: the years 1980s-1990s in which we witness the brutal interference for various reasons of the communist state in the invaluable architectural heritage by demolishing places of worship; and the period after 1990 when, due to the return to a democratic state, the Church manages to manifest itself freely, the year 2008 naturally marks the adoption of a new organization status according to the historical, political and social realities of present Romania.

BIBLIOGRAPHY

I. Sources

1. *Sfânta Scriptură*.
2. *Legiuirile Bisericii Ortodoxe Române sub Înalt Prea Sfințitul Patriarh Justinian (1948-1953)*, EIBMBOR, București, 1953.
3. *Legiuirile Bisericii Ortodoxe Române*, Extras, București, EIBMBOR, București, 2003.
4. *Statutul pentru organizarea și funcționarea Bisericii Ortodoxe Române*, EIBMBOR, București, 2008.
5. *Corpus Legislativ privind Viața religioasă în România (1989-2006)*, Vol. I-II, Iași, 2008.
6. *Statutul de Organizare al Bisericii Greciei 1923*, în *Istina*, 1960, pp. 153-172.
7. *Statutul de Organizare a Bisericii Greciei 1959*, în *Istina*, nr. 4, 1961-1962, pp. 393-404.
8. *Statutul de Organizare al Bisericii Greciei 1969*, în *Istina*, nr. 2, 1971, pp. 170-195.
9. *Statutul de Organizare al Bisericii Greciei 1977*, în A. Stan, M. Stan, *Statutele Bisericii Sud-Dunărene*, București și Târgoviște, 2005.
10. *Τόμος συνοδικός τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἁγίας καὶ ἱερας Συνόδου περὶ τῆς ἐν Ἑλλάδι ορθοδόξου ἐκκλησίας 1850*.
11. Tzortzatos, B., *Η ΚΑΤΑΣΤΑΤΙΚΗ ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ*, Atena, 1967.

II. Volumes

1. Academia Română, *Istoria Românilor*, Vol.X, Ed. Enciclopedică, București, 2013.
2. Academia Română, *Sfârșitul perioadei liberale a regimului Ceaușescu: minirevoluția culturală din 1971*, Institutul Național Pentru Studiul Totalitarismului, București, 2005.
3. Aggelopoulos, A., *Ιστορία της Εκκλησίας*, Ed. Kyriakidis, Thesalonic, 1984.
4. Idem, *Ιστορία των Μητροπόλεων των Νέων Χωρών*, Thesalonic, 1981.
5. Idem, *Η διοίκηση της Εκκλησίας της Ελλάδος από 1923, μέχρι σήμερα*, Thesalonic, 1984.
6. Alivizatos, N., *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση 1922-1974. ' Οψεις της ελληνικής εμπειρίας*, Ed. Themelio, 1986.
7. Armand-Munteanu, Alexandru, *Compendiu alfabetic și tematic din hotărârile Sf. Sinod al Bisericii Ortodoxe Române (1986-2001)*, Ed. Arhiepiscopiei Tomisului, 2003.
8. Arhivele Statului ale României, *România, viața politică în documente. 1945*, București, 1994.
9. *Amintiri, Justinian Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române*, Ed. Enciclopedică, ediția a II-a, București, 2015.
10. *Anuarul Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc*, volumul X, Ed. Polirom, Iași, 2015.
11. *Autocefalie, Patriarhie, Slujire Sfântă*, EIBMBOR, București, 1995.
12. Bănică, Matei, *Biserica Ortodoxă Română: stat și societate în anii '30*, Ed. Polirom, Iași, 2015.
13. Bărbulescu, M., Deletant, D., Hitchins, K., *Istoria României*, Ed. Enciclopedică, București, 1998.
14. Bocșan N., Leb, I. Vasile., Eppel, M., Gârdan.,G., *Instituțiile Bisericii Ortodoxe Române din Transilvania, (1850-1918)*, Ed. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2009.
15. Bâftoi, D.L., *Petru Groza-Ultimul Burghez. O Biografie*, Ed. Compania, București, 2004.
16. Biagini, A., *Istoria României contemporane*, Ed. Rosetti, București, 2003.

17. Brusanowski, P., *Stat și Biserică în Vechea Românie între 1821-1925*, Ed. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2010.
18. Idem, *Autonomia și constituționalismul în dezbaterile privind unificarea Bisericii Ortodoxe Române (1919-1925)*, Cluj-Napoca, 2007.
19. Idem, *Reforma constituțională din Biserica Ortodoxă a Transilvaniei. 1850-1925*, Cluj-Napoca, 2007.
20. Bloudanis, N., *Histoire de la Grèce moderne 1828-2012*, L'Harmattan, Paris, 2013.
21. Călinescu, M. M., *Normalien der Bucoviaer gr.or. Diöcese von 1777-1886*, vol. I, Cernăuți, 1887.
22. Caravia, P., *Biserica Întemnițată în România, 1944-1989*, INST, București, 1998.
23. Chivu-Duță, C., *Culte din România între prigonire și colaborare*, Ed. Polirom, Iași și București, 2007.
24. *Centenarul autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române 1885-1985*, EDIMBOR, București, 1987.
25. Clogg, Richard, *Greece in the 1980s*, London, McMillan, 1983.
26. Idem, *Greece 1981-1989, The Populiste Decade*, New York, St.Martin's Press, 1993.
27. Idem, *Parties and Elections in Greece. The Search for Legitimacy*, Durham, Duke University Press, 1987.
28. Idem, *A concise History of Modern Greece*, Cambridge, Cambridge University Press, 1992.
29. Idem, *Anonimus, Inside the Colonels' Greece*, London, Chatto and Windus, 1972.
30. Clogg, R., Yannopoulos, G., *Greece under the Military Rule*, London, Seker and Warburg, 1972.
31. Ciuceanu, R., Păiușan, C., *Biserica Ortodoxă sub regimul communist*, vol. 1 (1945-1958), INST, București, 2001.
32. Crișan, Gh., *Piramida puterii. Vol I-II. Oameni politici și de stat, generali și ierarhi din România (23 august 1994-22 decembrie 1989; 22 decembrie 1989-10 martie 2004)*, Ediția a II-a, Ed. Pro Historia, București, 2004.
33. *Culte religioase în Republica Populară Română*, București, 1949.
34. Dafni, G., *Η Ελλάς μεταξύ των δύο πολέμων 1923-1943*, vol. I-II, Ed. Kakotos, Atena, 1997.
35. Davis, W., *PASOK and state –society realtions in post-authoritarian Greece, in Greece on road to democracy (1974-1988): From the Hunta, to PASOK 1974-1986*, New Rochelle, 1991.

36. Drăgoi, E. D., *Hotărâri ale Sf. Sinod al Bisericii Ortodoxe Române referitoare la activitatea bisericească, vol. I (1986-2002)*, Ed. Episcopiei Dunării de Jos, Galați, 2003.
37. Idem, *Hotărâri ale Sf. Sinod al Bisericii Ortodoxe Române referitoare la activitatea bisericească, vol. II (2003-2005)*, Ed. Episcopiei Dunării de Jos, Galați, 2007.
38. Idem, *Ierarhi de seamă la Dunărea de Jos, 1864-1989*, Ed. Arhiepiscopiei Tomisului și Dunării de Jos, Galați, 1990.
39. Dură, I., *Monahismul românesc între anii 1948-1989. Mărturii ale românilor și considerații privitoare la acestea*, Ed. Harisma, București, 1994.
40. Idem, *Din Istoria Bisericii Ortodoxe Române a anilor 1945-1989*, Ed. Ramida, București, 1994.
41. Constantin, M., *Biserica și elitele intelectuale interbelice 1920-1937*, Ed. Institutului European, Iași, 2009.
42. Conovici, I., *Ortodoxia în România postcomunistă*, vol. I, Ed. Eikon, Cluj-Napoca, 2009.
43. Idem, *Ortodoxia în România postcomunistă*, vol. II, Ed. Eikon, Cluj-Napoca, 2010.
44. Deletant, D., *Teroarea comunistă în România. Gheorghiu Dej și statul polițienesc, 1948-1965*, Ed. Polirom, Iași, 2001.
45. Dépret, I., *Église Orthodoxe et Histoire en Grèce Contemporaine*, L' Harmattan, Paris, 2009.
46. *Dreptul canonic în viața Bisericii. In memoriam Preot profesor dr. Liviu Stan (1910-1973)*, Ed. Reîntregirea, Ed. Episcopiei Devei și Hunedoarei, Alba Iulia-Deva, 2013.
47. Driault, E., Héritrier, M., *Histoire diplomatique de la Grèce*, Paris, 1925, vol. I.
48. Dudu, V., *Biserica Ortodoxă Română în anii regimului comunist. Însemnări zilnice, vol 1(1944-1947)*, București, 2004.
49. Idem, *Biserica Ortodoxă Română în timpul regimului communist. Însemnări zilnice, vol. 2 (1948-1959)*, București, 2005.
50. Enache, G., Petcu, A., *Patriarhul Justinian și Biserica Ortodoxă Română în anii 1948-1964*, Ed. Partener, Galați, 2009.
51. Idem, *Monahismul Ortodox și Puterea Comunistă în România anilor '50*, Editura Partener, 2009, Galați.
52. Idem, *Ortodoxie și putere politică în România contemporană*, Ed. Nemira, București, 2005.

53. Idem, *Orthodoxy, Liberalism and Totalitarianism in modern and contemporary Romania*, Ed. Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2016.
54. Ene, I., *Chipul Mitropolitului Nicolae Bălan după documente de arhivă*, Ed. Presa Universitară Clujană, Cluj-Napoca, 2012.
55. Focșăneanu, E., *Istoria constituțională a României 1859-1991*, București, 1992.
56. Frazee, Ch., *The Orthodox Church and Independent Greece, 1821-1852*, Cambridge University Press, Cambridge, 1969.
57. Idem, *Church and State in Greece, în Greece in Transition: Essays in the History of Modern Greece, 1821-1974*, London, 1977.
58. Enache, G., *Ortodoxie și putere politică în România contemporană*, Ed. Nemira, București, 2005.
59. Gârdan, G., *Episcopia Ortodoxă Română din America – parte a ortodoxiei americane*, Ed. Presa Universitară Clujană, Cluj-Napoca, 2007.
60. Idem, *Românii ortodocși din America*, Ed. Presa Universitară Clujană, Cluj-Napoca, 2010.
61. Grama, R., *Policarp Morușca, primul episcop al românilor din America, - scrisori din captivitate: tragedia despărțirii bisericești a românilor*, Eikon, Cluj-Napoca, 2004.
62. *Greece in the 1940's: A Nation in Crisis*, Hanover, 1981.
63. Grigoriță, George, *L' Autonomie ecclésiastique selon la législation canonique actuelle de l'Eglise Orthodoxe et de l' Eglise Catholique*, Ed. Pontificia Università Gregoriana, Roma, 2011.
64. Katris, A., *Eyewitness In Greece, The Colonels Come to Power*, St. Louis, Missouri, 1971.
65. Keith, L., *Politics in Modern Greece*, Standford, 1969.
66. L. Keith, Roberts, J., *Modern Greece, A civilization on the Pheriphery*, WestviewPress, 1982.
67. *Kirchenstatut der Rumänischen Orthodoxen Kirke (2011)*, Sibiu-Bonn, 2012,
68. Kitromilidis, P., Sklavenitis, T., *Ιστοριογρία της νεότερης και σύγχρονης Ελλάδας 1883-2002*, vol. I-II, Athena, 2004.
69. Kofas, J., *Authotarism in Greece: The Metaxas Regime*, Eastern Europe Monographs, Boulder, 2004.
70. Konidaris, G., *Εκκλησιαστική Ιστορία Ελλάδος. Από τον Άγιον Πάυλον μέχρι σήμερα*, vol. I-II, Atena, 1954-1960, 1966-1970.

71. Idem, *Σταθμοι εκκλησιαστικής πολιτικής εν Ελλάδι απο του Καποδιστρίν μέχρι σήμερα. Τέσσερα έκκτατα μαθήματα*, Atena, 1971.
72. Georgescu, B., *Biserica Ortodoxă Română și Puterea Comunistă (1945-1964)*, Ed. Eikon, București, 2015.
73. Gillet, O., *Religie și Naționalism. Ideologia Bisericii Ortodoxe Române sub regimul comunist*, Ed. Compania, București, 2001.
74. Gură, N. Ionescu, *Stalinizarea României. Republica Populară Română: 1940-1958. Transformări Instituționale*, Ed. All. București, 2005.
75. Leb, I.V., Gârdan, G., Eppel, M., Vesa, P., *Institiții ecclesiastice: compendiu de legislație bisericească (secolul al XIX-lea)*, Presa Universitară Clujană, Cluj-Napoca, 2010.
76. Leb, I.V., *Biserica în acțiune*, Ed. Limens, Cluj Napoca, 2000.
77. Idem, *Biserică și implicare: studii privind Biserica Ortodoxă Română*, Ed. Limens, Cluj-Napoca, 2000.
78. Idem, *Biserică și multiculturalitate în Europa sfârșitului de mileniu*, Ed. Presa Universitară Clujană, Cluj-Napoca, 2001.
79. Idem, *Die Rumänische Orthodoxe Kirke im der Wandel Zeiten*, Presa Universitară Clujană, Cluj-Napoca, 1998.
80. Lupaș, I., *Mitropolitul Andrei Șaguna*, Ed. Arhidiecezana, Sibiu, 1921.
81. Marinos, A., *Σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας υπό το Σύνταγμα του 1975 και τον νέον Καταστατικό Χάρτην της Εκκλησίας της Ελλάδος*, Atena, 1984.
82. Marga, I., *Problematica Dreptului Bisericesc în perioada comunistă*, Ed. Universității „Lucian Blaga” Sibiu, 2006.
83. Margaritis, G., *Ιστορία Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου 194-1949*, vol. I-II, Vivliorama, Atena, 2001.
84. Merticariu, Varlaam, *Euharistirion Patriarhului Daniel al României*, Ed. Basilica, București, 2014.
85. Moldovan, V., *Biserica Ortodoxă Română și problema unificării. Studiu de drept bisericesc*, Cluj-Napoca, 1924.
86. Moraru, A., *Biserica ortodoxă Română între 1885-2000*, vol. 3, tom I, EIBMBOR, București, 2006.
87. Idem, *Ierarhii Bisericii Ortodoxe Române 2005-Biobibliografii selective*, Ed. Reîntregirea, Alba-Iulia, 2005.

88. Muraru, I., Iancu, Gh., *Constituțiile României, Texte, note, prezentare comparativă*, Ed. Trei, București, 1995.
89. Neagoe, S., *Istoria guvernelor României de la începuturi – 1859 până în zilele noastre – 1995*, Ed. Machiavelli, București, 1995.
90. Nicolescu, N., *Șefii de stat și de guvern ai României 1859-2003. Mică Enciclopedie*, Ed. Meronia, București, 2003.
91. *Omagiu Jubiliar Prea Fericitului Patriarh Teoctist la aniversarea a 85 de ani de viață și 50 de ani de arhierie*, EIBMBOR, București, 2000.
92. Papademetriou, Th., *Marriage and Marital Property under the new Greek family Law*, Washinton, 1985.
93. Papadopoulos, Ch., *Ιστορία τής Εκκλησίας τής Ελλάδος*, Atena, 1920.
94. Papathomas, G., *L' Église de Grèce dans L' Europe Unie*, Katerini, 1998.
95. Idem, *Le Patriarcat Ecuménique de Constantinople (y compris la Politeia monastique du Mont Athos) dans L' Europe Unie*, Katerini, 1998.
96. Păcurariu, Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 3, EIDMBOR, București, 1997.
97. Idem, *Dicționarul teologilor români*, ed. a-II-a, Ed. Enciclopedică, 2002.
98. Idem, *Mitropolitul Andrei Șaguna: 1873-2003, in memoriam*, Ed. Renașterea, Cluj-Napoca, 2003.
99. Petropoulos, G., *Politics and Statescraft in the Kingdom of Greece 1833-1843*, Princeton University Press, Princeton, 1968.
100. Poulis, G., *Νομοθετικά Κείμενα Εκκλησιαστικού Δικαίου*, Sakkoulas, Salonic, 1997.
101. Ponea, Gh., *Biserica Ortodoxă în Țara Românească 1821-1859*, Ed. Andreeas, București, 2011.
102. Popa, V., *Prea Fericitul Daniel, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, profil bibliographic*, Ed. Doxologia, Iași, 2010.
103. Popovschi, N., *Istoria Bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea sub ruși*, Chișinău, 2000.
104. Roman, E.-I., *Miscellanea juris, îndrumător bibliographic și canonic-legislativ*, Ed. Performantica, Iași, 2008.
105. Strangas, T., *Εκκλησία της Ελλάδος ιστορία εκ πηγών αψευδών 1817-1967*, vol. I-II, Atena, 1969, 1970.
106. Stan, George, *Părintele Patriarh Justian Marina*, București, 2005.
107. Idem, *Prea Fericitul Părinte Teoctist Patriarhul României*, București, 2005.

108. Stan, L., Turcescu, L. *Religion and Politics in Post Communist Romania*, Oxford University Press, Oxford, 2007.
109. Stan, S., *Dicționar biographic de Istorie a României*, Ed. Meronia, București, 2008.
110. Stanciu, C., *Traversând infernal, Scurtă istorie a comunismului românesc (1948-1989)*, Ed. Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2009.
111. Spourdalakis, M., *The Rise of Greek Socialist Party*, London, 1989.
112. *Statutul Actual pentru organizarea și funcționarea Bisericii Ortodoxe Române. Tradiție și Înnoire*, Ed. Episcopiei Caransebeșului, Presa Universitară Clujană, Cluj-Napoca, 2016.
113. Vatikiotis, P., *Popular autocracy in Greece, 1936-1941, A political Biography of general Ioannis Metaxas*, Cass, Londra, 1998.
114. Vlaicu, P., *Lege și Comuniune, Organizarea Statutară a Bisericii Ortodoxe Române (2007-2012)*, Presa Universitară Clujană, Cluj-Napoca, 2013.
115. Idem, *Le statut de l'Église orthodoxe en Roumanie post-comuniste (1989-2007)*, L' Harmattan, Paris, 2013.
116. Idem, *Locul și rolul recunoscut al Bisericilor în țările Uniunii Europene*, Ed. Arhidecezana, Cluj-Napoca, 1998.
117. Vasile, C., *Biserica Ortodoxă Română în primul deceniu comunist*, Ed. Curtea Veche, București, 2005.
118. Vakalopoulos, A., *Istoria Greciei Moderne*, Ed. Euroatlantica, București, 2004.
119. Wilson, B., *Religion in a Secular State*, London, 1966.
120. Woodhouse, C.M., *Modern Greece, A short History*, London, 1977.
121. Idem, *The Greek War of Independence*, London, 1952.

III. Articles

1. Ardeleanu, Șt., *Autocefalia Bisericii Ortodoxe Române*, în: MMS, 1955, nr. 10-11, pp. 741-744.
2. Belea, N., *Libertatea religioasă și noile relații dintre culte*, în: TR, 1954, nr. 33-34.
3. Braniște, E., *90 de ani de la recunoașterea Autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române și 50 de ani de la înființarea Patriarhiei Române*, în: GB, 1975, nr. 11-12, pp. 1125-1137.
4. Belașcu, T., *Evocând înfăptuirea actului istoric al unificării noastre bisericesti*, în: MA, 1958, nr. 9-10, pp. 639-642.

5. Buzescu, C., *Profesorul de teologie și mitropolitul Irineu Mihălcescu. O sută de ani de la nașterea sa*, în: BOR, XCIII (1975), nr. 1-2, p. 118-129.
6. Căciulă, O., *30 de ani de la Reîntregirea Bisericii Ortodoxe Române din Transilvania*, în: ÎB, Alba, 1978, pp. 153-155.
7. Chifăr, N., *Basarabia-pământ românesc*, în: *Priveghind și lucrând pentru mântuire. Volum editat la împlinirea a 10 ani de arhipăstorire a Înalt Prea Sfințitului Daniel, Mitropolitul Moldovei și Bucovinei, 1 iulie 1990-1 iulie 2000*, Iași, 2000, pp. 265-270.
8. Chițescu, N., *In memoriam: La 30 de ani de la trecerea la cele veșnice a prof. de teologie și mitropolitului Ioan Irineu Miălcescu*, în: ST, XXXIII (1978), nr. 3-4, pp. 333-342.
9. Cotan, C., *Stat, naționalism și emancipare bisericească în Grecia (1830-1850)* în: *Biserică, Putere, Stat, Societate*, București, 2001, pp. 85-105.
10. Constandache, M., *Măsuri noi de organizare în Biserica Ortodoxă Română, la începutul veacului al XX-lea*, în: BOR, LXXXIII (1965), nr. 7-8, pp. 752-770.
11. Idem, *Patriarhia și demnitatea de patriarh în Biserica Ortodoxă*, în: O, XVII (1965), nr. 2, pp. 225-249.
12. Dură, N., *Întâistătorul în Biserica Ortodoxă*, în: ST XL (1988), nr. 1, pp. 15-50.
13. Idem, *Libertatea religioasă din țara noastră și cadrul ei juridic*, în: MB, 1980, nr. 4-6, pp. 382-383.
14. Idem, *Comunitățile ortodoxe române de peste hotare o preocupare permanentă a Bisericii Ortodoxe Române*, în: ST, 1986, nr. 1, pp. 8-23.
15. Floca, I., *Patru decenii de la elaborarea și aplicarea actualelor legiuri ale BOR*, BOR, 1988, nr. 5-6, pp. 96-101.
16. Idem, *Canonicitatea Patriarhiei Române*, în: MB, 1985, nr. 9-10, pp. 568-574.
17. Diamandouros, N., *PASOK and the State-Society Relations in Post-Authoritarian Greece (1974-1988)*, în: S., Vryonis, *Greece on the Road to Democracy: From the Junta to PASOK, 1974-1986*, N.Y. 1991, p. 131.
18. Gabor, Ad., Petcu, Ad., *Biserica Ortodoxă Română și puterea comunistă în timpul Patriarhului Justinian*, în *Anuarul Facultății de Teologie București, II* (2002), București, 2003, pp. 93-154.
19. Galeriu, C., *Autocefalia Bisericii Ortodoxe Române, retrospective istorică și aniversarea a 90 de ani de la proclamarea oficială*, în: GB, 1975, nr. 11-12, pp. 1138-1159.

20. Gârdan, G., *Policarp Morușca, primul episcop al românilor ortodocși din America*, în: *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Theologia Orthodoxa*, XLVII, 1-2, 2002, pp. 228-252.
21. Ianeș, M., *Vicariatul Ortodox Român de la Vârșet*, în: *ÎB*, Banat, 1981, pp. 277-282.
22. Ică, I., *Libertatea de credință în România pe baza unui drept din Constituție*, în: *MA*, 1979, nr. 4-6, pp. 521-524.
23. Ionescu, I., *Contextul istoric al dobândirii autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române*, în: *GB*, 1985, nr. 5-6, pp. 275-287.
24. Ioniță, A., *Cei patru mari patriarhi ai celor 60 de ani de Patriarhat Ortodox românesc*, în: *BOR, CIII(1985)*, nr. 9-12, pp. 780-798.
25. Irineu, *Festivitățile de la Alba Iulia prilejuite de a douăzecea aniversare a reîntregirii Bisericii Ortodoxe din Transilvania*, în: *MMS*, 1968, nr. 9-10, pp. 467-486.
26. Ivan, I., *Statutele de organizare ale cultelor religioase din R.P. Română*, în: *ST.*, 1952, nr. 3-4, pp. 216-240.
27. Idem, *Autocefalia Bisericii Ortodoxe Române, – un veac de la recunoașterea ei*, în: *ST*, 1986, nr. 2, pp. 14-39.
28. Idem, *Organizarea și administrarea Bisericii Ortodoxe române în ultimii 50 de ani (1925-1975)*, în: *XCIII (1975)*, nr. 11-12, pp. 1406-1420.
29. *La 70 de ani de viață ai Prea Fericitului Patriarh Dr. Iustin Moisesescu. Fericit făcătorul, binevestitorul și apărătorul păcii*, în: *BOR, XCVIII (1980)*, nr. 3-4, pp. 332-338.
30. Leb, Ioan Vasile, Leb, Rodica Georgeta, *L'État juridique de L'Église dans le droit roumain: aprecu historique*, în: *Comunio et Sacramentum*, Pamplona, 2003.
31. Leb, Ioan, Vasile, *L'Église Orthodoxe Roumaine dans une nouvelle période de l'histoire*, în: *L'année Canonique*, Paris, 2003, pp. 22-33.
32. Idem, *L'Église Orthodoxe Roumaine, une église nationale?* în: *L'année Canonique*, Paris, 2001, pp. 106-114.
33. Idem, *BOR din Transilvania și înființarea Patriarhiei Române*, în: *BOR*, 1985, nr. 7-8, pp. 856-868.
34. Limberis, N.M., *Mass voting Behavior: the factors that influenced the Conservative vote during the 1981 greek general election*, în: *European Journal of political Reasarch*, nr. 14, (1986), p. 128.

35. Lugojan, T.V., *Reîntregirea Bisericii Ortodoxe Române din Ardeal și Banat în Regimul de Democrație Populară*, în MB, 1954, nr. 8-10, pp. 6-7.
36. Manolache, T.N., *Noua Constituție și Biserica. Biserica Ortodoxă Română este autocefală și unitară în organizarea sa*, în: BOR, nr. 3-4, 1948, pp. 205-208.
37. Idem, *Depunerea jurământului înalților chirirahi ai Bisericii Ortodoxe Române pentru Republica Populară Română*, în: BOR, nr. 3-4, 1948, pp. 202-205.
38. Idem, *Modificarea unor dispoziții din legea pentru regimul general al cultelor*, în: BOR, nr. 3-4, pp. 199-202.
39. Idem, *Modificarea unor dispozițiuni din Legea pentru ridicarea scaunului arhiepiscopal și mitropolitan al Ungrovlahiei ca primat al României la rangul de scaun patriarhal și din Legea pentru organizarea Bisericii Ortodoxe Române*, în: BOR, 1948, nr. 3-4, pp. 198-199.
40. Moraru, A., *Ortodoxia Clujeană între 1940-1999 – realizări importante –*, în: *80 de ani de administrație românească la Cluj-Napoca*, vol. II, Cluj-Napoca, 1999, pp. 258-266.
41. Idem, *O sută de ani de la recunoașterea autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române (1885-1985). Șaizeci de ani de la înființarea Patriarhiei Române (1925-1985)*, în ÎB, Cluj Napoca 1985, pp. 89-92.
42. Moiescu, I. Gh., *Întregirea Bisericii Românești din Transilvania*, în: BOR, LXVI (1948), nr. 9-10, pp. 414-415.
43. Munteanu, M., *Înființarea Patriarhiei Române în conștiința clerului și credincioșilor din Banat*, în MB, 1975, nr. 10-12, pp. 528-532.
44. Nedelescu, Em., *Regimul de democrație populară și libertatea religioasă*, în: MO, 1954, nr. 7-8, pp. 297-304.
45. Otetea, A., *L' Hétairie d'il y a cent cinquante ans'*, în: *Balkan Studies VI*, nr. 2 (1965).
46. Păcurariu, M., *Cultura Teologică Ortodoxă Românească între anii 1925-1975. La a 50-a aniversare a înființării Patriarhiei Române*, în ST XXVII (1975), nr. 9-10, pp. 665-686.
47. Idem, *Biserica Ortodoxă Română după 23 august 1944*, în: MO, 1969, nr. 7-8, pp. 527-450.
48. Idem, *Câteva considerații privind vechimea autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române*, în: *Autocefalie, Patriarhie, Slujire Sfântă*, București, 1995, p. 69.

49. Idem, *100 de ani de la recunoașterea autocefaliei BOR, câteva considerații privind vechimea autocefaliei BOR*, în: MA, 1985, nr. 5-6, pp. 275-286.
50. Păcurariu M., Ciurea, Al., *Istoriografia Bisericii Ortodoxe Române și problemele ei actuale*, în: BOR, LXXXIX (1971), nr. 3-4, pp. 359-366.
51. Pârvu, C., *Autocefalia Bisericii Ortodoxe Române*, în: ST, VI (1954), nr. 9-10, pp. 510-529.
52. Idem, *Organizarea și dezvoltarea Bisericii Ortodoxe Române în spiritual autonomiei și autocefaliei*, în *Autocefalie, Patriarhie, Slujire Sfântă*, București, 1995, pp. 17-66
53. Idem, *Organizarea actuală a Bisericii Ortodoxe Române*, în: AB, București, 1999, pp. 7-13.
54. Petras, P., *PASOK in power*, în: *New Left Review*, nr. 163, (1987) p. 130.
55. Porcescu, S., *Zece ani de la revenirea uniților la ortodoxie, (1948-1958)*, în: MMS, 1958, nr. 9-10, pp. 688-694.
56. Perva, Gh., *Regimul de democrație populară și cultele religioase*, în: MB, 1954, nr. 8-10, pp. 4-6.
57. Radu, D., *Semicentenarul Patriarhiei Române. Coordonate, semnificații, înfăptuiri*, în: GB, 1975, nr. 11-12, pp. 1159-1183.
58. Rămureanu, I., *La a 90-a aniversare a autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române*, în BOR, XCIII (1975), nr. 11-12, pp. 1366-1383.
59. Idem, *La 70 de ani de viață ai Prea Fericitului Patriarh Justin*, în: BOR, XCIII (1980), nr. 3-4, pp. 339-363.
60. Idem, *Pr. Prof.Dr. Ioan Mihălcescu*, în: ST, XXXIV (1982), nr. 1-2, pp. 41-42.
61. Redacția, *Despre Biserica Ortodoxă Română*, în: TR, 1951, nr. 17-19.
62. Idem, *Biserica Ortodoxă Română*, în: TR, 1960, nr. 43-44.
63. Redacția, *Alții despre libertatea noastră religioasă*, în: MB, 1980, nr. 4-6, pp. 382-383.
64. Redacția, *Legea cultelor*, în: BOR, 1948, nr. 5-8, pp. 379-380.
65. Redacția, *Noua Constituție a R.P. Române*, în: BOR, 1952, nr. 9-10, pp. 514-516.
66. Sereda, G., *De la Biserică Autocefală la Patriarhia Română*, în: O., 1950, nr. 2, pp. 325-336.
67. Soare, D., *Contribuția Prea Fericitului Patriarh Justin la dezvoltarea relațiilor ecumenice ale Bisericii Ortodoxe Române*, în: BOR, XCVIII (1980), nr. 3-4, pp. 405-432.

68. Soare, Gh., *Temeiurile canonice pentru prerogativele patriarhului înscrise în statutul BOR*, în: BOR, 1949, nr. 11-12, pp. 6-15.
69. Sofron, V., *Înființarea Patriarhiei Române*, în: TR, 1953, nr. 1-2.
70. Stan, L., *Legislația Bisericii Ortodoxe Române în timpul arhipăstoririi Preafericitului Patriarh Justinian*, în: O, XX (1968), nr. 2, pp. 276-296.
71. Idem, *Despre autocefalie*, în: O, VIII (1956), nr. 3, pp. 369-396.
72. Idem, *Legea cultelor*, în: ST, 1949, nr. 9-10, pp. 838-871.
73. Idem, *Statutul Bisericii Ortodoxe Române*, în: ST, 1949, nr. 7-8, pp. 638-661.
74. Idem, *Legislația bisericească și valoarea ei canonică*, în: MO, 1954, nr. 11-12, p. 599.
75. Șerbănescu, N., *Înființarea Patriarhiei Române*, în: BOR, XCIII (1975), nr. 11-12, pp. 1384-1400.
76. Idem, *Biserica Ortodoxă Română în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza (1859-1866)*, în: GB, XL (1981), nr. 1-2, pp. 156-166.
77. Idem, *Autocefalia Bisericii Ortodoxe Române cu prilejul centenarului 1885-25 aprilie – 1985*, în vol. *Centenarul...*, pp. 41-138.
78. Vuccino, Gr., *L'Église de Grècesous la dictature*, în: *Échos d' Orient*, t. XXVI (1927), pp. 326-338